

**Формування рефлексивних умінь студентів вищих педагогічних
навчальних закладів в психолого-педагогічному аспекті**

**Forming of reflection abilities for students of higher teacher training
institutions in psychological and pedagogical aspect**

У статті аналізуються деякі підходи до визначення поняття “рефлексія” та формуються рефлексивні уміння необхідні студентам для реалізації практичної діяльності.

В статье анализируются некоторые подходы к определению понятия “рефлексия” и формируются рефлексивные умения необходимые студентам для реализации практической деятельности.

The article reveals some approaches to determination of concept “reflection” and forming abilities of reflections necessary for students to realization their practical activity.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивные умения, самообразование, самостоятельная работа, образовательный процесс.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивні уміння, самоосвіта, самостійна робота, освітній процес.

Key words: reflection, abilities of reflection, self-education, self-dependent work, educational process.

(a) - постановка проблеми) Оновлення змісту освіти – одна з головних задач освіти в Україні. Поряд з предметними знаннями ставиться питання щодо формування універсальних способів мислення й діяльності студентів. Ці вміння можуть дозволити випускникам вищих навчальних закладів бути успішними в самовизначенні, знаходити себе в професійній сфері та цілеспрямовано будувати життєві плани. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті Європейських вимог, дедалі

наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту” та Державної програми розвитку освіти в Україні, метою сучасної освіти стає виховання особистості, що здатна до самовизначення, самоосвіти, саморозвитку, а зміст освіти орієнтується на усвідомлення тих, хто навчається, як суб’єктів освітнього процесу [4].

На наш погляд, рефлексивні уміння займають тут особливе місце. У процесі навчання важливо навчитися отримувати не готові знання, а самому знаходити шляхи вирішення проблемних задач.

(б) - аналіз останніх досліджень і публікацій) Проблема рефлексії була і продовжує залишатися актуальною у психолого-педагогічній науці. Дослідження рефлексії було започатковане у працях видатних психологів Б. Ананьєва, Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна і отримало своє продовження у розвідках сучасних науковців Н. Гуткіної, І. Семенова, С. Степанова, Р. Чумичевої, Г. Щедровицького та інших. Українська психолого-педагогічна наука також має чималі напрацювання у контексті відповідної проблематики (М. Боришевський, С. Васківська, С. Максименко, В. Юрченко, Т. Яценко).

Відповідно, мета даної статті полягає у тому, щоб *(в) - формування цілей статті)* на ґрунті теоретичного аналізу визначити певні рефлексивні уміння, які необхідні студентам для реалізації практичної діяльності.

(г) – виклад основного матеріалу дослідження) Для з’ясування сутності рефлексивних умінь ми вважаємо за необхідне проаналізувати поняття “рефлексія”, розглянути деякі підходи визначення феномену рефлексії. Етимологічний та лексико-семантичний аналіз поняття “рефлексія” вказує на стійкість змісту поняття, не дивлячись на його п’ятивікову історію: reflexio (пізньолатинське) “звернення у минуле”, роздуми над змістом, самопізнання, форма теоретичної діяльності, принципи мислення, категорія свідомості. Проблема рефлексії

розглядається у різних наукових галузях: філософії, психології, педагогіці. Спектр тлумачень, які мають місце використовуючи поняття рефлексії, достатньо широкий: самопізнання, самооцінка, самоаналіз, самосвідомість, роздуми, обміркування своїх дій та ін. Звертаючись до історії філософії, ми простежили розвиток поняття рефлексії від “джерела ідей” у філософії просвітництва (Г. Лейбніц, Д. Локк, Б. Спіноза, Д. Юм), “методу мислення” у німецькій класичній філософії (Г. Гегель, І. Кант, І. Фіхте) до розуміння рефлексії як загальної категорії різних галузей філософського знання (А. Большунов, В. Молчанов, Н. Трофімов, М. Розов).

У філософії “рефлексія” є форма теоретичної діяльності суспільно-розвиненої людини, що направлена на обміркування своїх особистих дій та їх законів, діяльності самопізнання, що спрямована специфіку духовного світу людини. Виявлено, що проблема рефлексії у філософії найбільш інтенсивно розроблялась у трьох напрямках: під час вивчення теоретичного мислення, процесів комунікації, що пов’язані з необхідністю розуміння та координації дій учасників цих процесів, під час вивчення самосвідомості [6,с.579]. У психології дослідження рефлексії проходили у таких напрямках: під час розробки методологічних питань вивчення рефлексії, де рефлексія розглядається як категорія самосвідомості, обґрунтовується її зв’язок з діяльністю та пропонується схема рефлексивної діяльності (О. Анісімов, В. Вазіна, Г. Щедровицький); у ході експериментального вивчення рефлексії в рамках дослідження теоретичного мислення (Л. Виготський, В. Давидов, А. Зак, А. Маркова, С. Рубінштейн та ін.).

Великого значення виховній ролі педагога надавали вітчизняні просвітителі Т. Шевченко, І. Котляревський, М. Максимович, О. Духнович, П. Грабовський, Леся Українка, М. Коцюбинський, Б. Грінченко. І. Франко зазначав, що «Учителем школа стоїть; коли учитель не потрібний, не приготований, то й школа ні до чого. Ну, а добрих учителів треба добре самих вивчити» [3, 312].

К. Ушинський обґрунтовував необхідність виховання особистості майбутнього педагога у процесі професійної підготовки: «Та оскільки педагогічних факультетів ми ще тривалий час не дочекаємося, нам залишається один шлях для розвитку правильних ідей виховного мистецтва – шлях літературний, де кожний з галузі своєї науки сприяв би великій справі виховання. Проте, якщо не можна вимагати від вихователя, щоб він був спеціалістом в усіх науках, з яких можна черпати основи педагогічних правил, то можна й треба вимагати, щоб жодна з цих наук не була йому зовсім чужою, щоб з кожної з них він міг розуміти принаймні популярні твори і прагнув, наскільки може, набуті всебічних знань про людську природу, за виховання якої береться» [3, 260].

Подальше наукове розроблення проблеми виховання педагога знайшли у працях П. Блонського, С. Шацького [1, 274], які вказували на необхідність її запровадження з першого курсу навчання. Зокрема, П. Блонський зазначав: «Я вважаю, що основа педагогічної підготовки – широка загальна освіта, знання й розуміння людей, уміння розбиратися в філософських питаннях, інтенсивний громадський інтерес. Якщо педагог позбавлений цього, він педагог без фундаменту» [1, 215].

Серйозні вимоги до особистісного розвитку вчителів, здатних творчо працювати на ниві просвітництва, висував А. Макаренко, вважаючи головним у професійній діяльності знання своєї справи, володіння професійними уміннями, педагогічною технікою: «Необхідно, щоб із педагогічних вузів виходили люди більш широко освічені, незалежно від вибраного для викладання циклу предметів».

В. Сухомлинський убачав результат підготовки до учительської професії у сформованості моральних якостей: «Щоб стати справжнім вихователем, треба пройти цю школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі. Якщо ви наполегливо оволодіваєте нею, ви будете

справжнім майстром» [5, 115]. Здатність виявляти таке ставлення до вихованців має формуватися у майбутніх педагогів на основі інтересу до людей, поваги до них та усвідомленні себе як людини, яка здійснює вплив на розвиток особистості.

Аналіз досліджень за названими напрямками сприяв усвідомленню специфіки поняття “рефлексія” у сфері педагогічних знань: рефлексія – мисленнєво-діяльнісний чи чуттєво-усвідомлюваний процес самосвідомості суб’єктом своєї діяльності.

К. Вазіна визначає рефлексію як головний елемент у системі діяльності, що виконує складну функцію саморегуляції людини в світі. На її думку, рефлексія виникає тоді, коли має місце відхилення від зразка – норми діяльності людини, коли усвідомлюється незадоволеність власною діяльністю або зразком. Рефлексія блокує діяльність згідно старих зразків і відкриває нові шляхи для мислення та дії.

Т Ільїна визначає чотири сфери існування рефлексії:

- мислення, спрямоване на розв’язання конкретних завдань, що призводить до аналізу, оцінки особистих дій;
- діяльність, у якій фіксується установка на взаємо підтримку;
- спілкування, що передбачає доступність досвіду іншого для себе;
- самопізнання за умови самовизначення внутрішніх орієнтирів і способів розмежування “Я” й “не Я”[2, с.43].

У той же час В. Беліков розглядає діяльність як рефлексуючу активність, підпорядковану свідомості. Рефлексія неможлива поза свідомістю, що, в свою чергу, припускає наявність інтелекту.

З. Митаєва розглядає проблеми професійного зростання педагога і вирішення їх за допомогою рефлексії власної діяльності. Вона зазначає, що питання рефлексивної діяльності вивчаються стосовно професійної готовності, компетентності, професійної кваліфікації, проте сучасна освітня ситуація вимагає від педагога проектування освітньої діяльності учнів, осмислення власного педагогічного досвіду. Одним із вирішальних

чинників у забезпеченні змін в освітньому процесі є творче мислення педагога, сутність якого пов'язана з умінням засвоювати свій досвід, який фіксується в рефлексії, знаходити в ньому нові способи педагогічного впливу на навчальну діяльність студентів, категоріально оформлювати зразки нових способів і виражати їх у сучасних технологічних формах.

Вивчивши наукову літературу ми дійшли висновку, що якщо аналізувати педагогічний процес у контексті “суб’єкт- суб’єктної парадигми” (А.А. Бодалев, Г.А. Ковальов та ін.), то результативність взаємодії педагога з тими, хто навчається, значно підвищується завдяки рефлексивним процесам.

Аналіз зарубіжної літератури з проблеми професійної рефлексії педагогів свідчить про те, що в цілому сучасні розробки стосуються механізмів функціонального навантаження рефлексії, виявлення її місця та ролі у різних сторонах педагогічної діяльності, пошуку оптимальних шляхів її цілеспрямованого розвитку (М. Ван Манен, К. Цейхнер, Д. Лісто, Т. Уайлдмен, Д. Найлз, К. Кларк, П. Петерсен, Ф. Фуллер).

Розгляд рефлексії у різних галузях науки дозволяє нам акцентувати на сутнісні характеристики даного феномену, означеного в цілому як важлива здатність окремого індивіда або соціальної групи знаходитись у відношенні не тільки з собою, зі здійснюваною діяльністю, але й з соціокультурним оточенням. Розвиток рефлексивних умінь – процес складний та довготривалий, тому починати його слід з першого курсу навчання.

Рефлексія розуміється як інтегральний психічний процес, який виявляється в здатності розмірковувати над змістом свідомості іншої людини та розмірковувати над змістом власної свідомості.

Рефлексивність – це властивість практичного мислення, вона, на наш погляд, стає найважливішою, визначальною ланкою між концептуальним знанням і особистісним досвідом людини. Для студента ця якість необхідна під час застосування загальних знань в конкретних практичних

ситуаціях. Без рефлексивного опрацювання теоретичні знання, з яких складаються концептуальні уявлення, як би "розсипаються" в свідомості, а це не дозволяє їм стати безпосереднім керівництвом до дії.

Рефлексія в діяльності – це процес мисленнєвого ретроспективного аналізу будь-якої проблеми, труднощів або успіху, в результаті чого з'являється осмислення сутності проблеми, народжуються нові перспективи її вирішення.

Дослідження Г. Щедровицького дає можливість зрозуміти аспекти рефлексії[7, с.30]. Він виділяє такі форми здійснення рефлексії: колективну – кооперативну і комунікативну, та індивідуальну – особистісну та інтелектуальну. На їх підставі ми визначили рефлексивні уміння, необхідні кожній людині для реалізації практичної діяльності:

кооперативні – самовизначення в робочій ситуації, уміння утримувати колективне завдання, уміння брати на себе відповідальність за те, що відбувається в групі, уміння здійснювати поетапну організацію діяльності, уміння співвідносити результати з метою діяльності;

інтелектуальні – визначення засад діяльності, оцінка власної позиції, уміння прогнозувати наступний хід дій, уміння звертатися назад і оцінювати правильність вибраного плану;

особистісні – уміння аналізувати себе, адекватне самосприйняття, уміння визначати і аналізувати причини своєї поведінки, а також її результативні параметри й припущені помилки.

комунікативні – уміння "поставити себе на місце іншого", прояв емпатії, розуміння причин дій іншого суб'єкта в процесі взаємодії, аналіз життєвих ситуацій та врахування дій інших в стратегіях своєї поведінки, розуміння своїх якостей в теперішньому у порівнянні з минулим, і прогнозування перспектив розвитку.

На підставі всього вище зазначеного можна дійти висновку, (*д*) – *висновки*) що рефлексивні уміння які проявляються через аналіз предметної діяльності допомагають студентам зрозуміти свою

унікальність, індивідуальність і призначення. Якщо фізичні органи чуття для людини – джерело його зовнішнього досвіду, то рефлексія – джерело досвіду внутрішнього, спосіб самопізнання, необхідний інструмент мислення.

Таким чином, сформовані рефлексивні уміння студентів дозволяють їм самостійно сформулювати цілі і результати подальшої роботи, скорегувати свій освітній шлях, а це в свою чергу робить їх відповідальними та успішними в навчальній діяльності.

Література:

1. Болонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения: в 2-х т. / Павел Петрович Блонский; сост. М.Г. Данильченко, А.А. Никольская; под ред. А.В. Петровського. – М.: Педагогіка, 1979. – Т. 1. – 1979. – 304с.
2. Ильина Т.А. Структурно-системный подход в обучении / татьяна Андреевна Ильина. – М.: Знание, 1972. – Вып. 1, 2, 3. – 72с.
3. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О.О. Любар; за ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, КОО, 2003. – 766с.
4. Про вищу освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради, 2004. - №20. – 134с.
5. Сухомлинський В.А. Избранные сочинения: в 5-ти т. Т. 1 / Василий Александрович Сухомлинский. – К.: Рад.школа, 1979. – Т. 1. – 1979. – 686с.
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов.энциклопедия, 1989. – 815с.